

Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2020. Szerk. Kiszl Péter, Boda Gáborné Köntös Nelli. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet. 2021. 219–236.

A NÉMET KÖNYVTÁRTUDOMÁNY ELSŐ ÉVSZÁZADÁNAK TANULSÁGAI

CSÍK TIBOR

ELTE BTK KITI Könyvtártudományi Tanszék, egyetemi adjunktus;
Könyv és Nevelés, főszerkesztő

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A német könyvtártudomány áttekintése *Michael Denis*, *Martin Schrettinger* és *Friedrich Ebert* munkásságától indul. E három tudós könyvtárosnak egymástól lényegesen eltérő fölfogása volt a könyvtártudományról. A könyvtárak iránti tudományos érdeklődés a XIX. század közepére megteremtette a téma tudományos irodalmát és a szakmai folyóiratokat. A könyvtárakról és a könyvtártudományról alkotott elképzelések két fő területre oszlottak: történeti stúdiumok (könyv-, könyvtár- és irodalomtörténet; paleográfia, kodikológia stb.), és könyvtártani stúdiumok (pl. katalogizálás). A felsőfokú könyvtárosképzés 1886-ban indult a Göttingeni Egyetem Könyvtári Segédtudományok Tanszékén. A képzés tartalmán tükröződött a kettősség, ahogy a tanszék vezetését ellátó *Karl Dziatzko* munkásságán is, aki a klasszika-filológia professzora és elismert könyvtári szakember volt, korábban pedig a Boroszlói Egyetemi Könyvtár igazgatója. A könyvtárosi hivatást meghatározó, 1893-ban kiadott porosz képesítési rendelet is tartalmazta ezt a kettősséget, s nagy hangsúlyt kapott a történeti megközelítés. A XIX. század utolsó felében végbemenő tudományos és technikai fejlődés nagy kihívást jelentett a könyvtárak és a könyvtártudomány számára. A tudomány- és kultúrpolitika – *Adolf von Harnack* képviselte irányvonala – új szerepet szánt a könyvtáraknak és meg kívánta változtatni a képzés tartalmát.

Bevezetés

1808-ban jelent meg *Martin Willibald Schrettinger* (1772–1851) *Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bibliothek-Wissenschaft oder Anleitung zur vollkommenen Geschäftsführung eines Bibliothekars* című könyve. Ehhez a kiadványhoz szokás kötni a könyvtártudomány megnevezését és tudományos igényű definícióját.

Schrettinger a bajor Királyi Udvar Könyvtárában (Königliche Hofbibliothek) dolgozott mint könyvtárőr (Kustos), bencés rendháza feloszlatása után itt folytatva könyvtárosi munkáját. A müncheni könyvtár munkatársainak volt dolga bőven, mert ide került több mint 150 felosztatott kolostor könyveinek, kézirateinak és a Mannheim Udvari Könyvtár (Hofbibliothek) anyagának jelentős része, így az állomány jóval meghaladta a másfél millió kötetet. Az akkori világ egyik legnagyobb könyvállományának gyűjteménnyé szervezéséhez át kellett gondolni a bevett gyakorlatot, amely a könyvek közötti eligazodásban a tudományok szerinti beosztásra és a könyvtáros kiváló emlékezetére támaszkodott.¹

A XVIII. század végén és a XIX. század elején a kontinensen a szekularizáció révén az egyházi gyűjtemények, különösen a szerzetesrendek könyvtárai állami, uralkodói kézbe kerültek. Az első nagy hullám a jezsuita rend 1773-as fölösztatásával indult, majd Franciaországban a forradalom hozott korszakos változást, a végnapjait élő Német-Római Birodalomban pedig az úgynevezett Reichsdeputationshauptschluss rendelkezett így 1803-ban. Ez az utolsó, jelentős birodalmi törvény kompenzálni kívánta azokat a német fejedelmeket, akiknek a birtokai a Rajna bal partján voltak, mert ez a terület akkor Franciaországhoz került. A kompenzációhoz igénybe vettek császári birtokokat, birodalmi városok területeit és egyházi birtokokat. A megszűnő egyházi intézményektől óriási számban kerültek kulturális javak az egyes német államok tulajdonába, s ezzel „állami” feladattá vált a tárgyi és szellemi örökségről való gondoskodás, így az átválogatás, a számbavétel, a rendszerezés, a megőrzés és az elérhetővé tétel.

A könyvvállomány jó része az udvari gyűjteményeket gazdagította, de a könyvek-ből kaptak a felsőoktatási intézmények és az iskolák is, sőt, még eladásra is jutott belőlük. A folyamat számos negatív, romboló hatására most nem térhetünk ki. Viszont pozitívum volt, hogy a fokozatosan nyilvánossá váló uralkodói, állami gyűjtemények teljesebbé váltak, és az utókor rendelkezésére bocsátották az írott kulturális örökség igen jelentős részét. Fontos továbbá, hogy könyvadományok révén gazdagodtak az oktatási intézmények könyvtárai, ami különösen az egyetemeken, a tudományos kutatások szempontjából volt meghatározó jelentőségű. A folyamat következményeként a német könyvtárügyben új korszak kezdődött, amelyben kiformalódott a könyvtártudomány, és felsőoktatási stúdiummá vált.

Célunk áttekintést adni a német könyvtártudomány kialakulásáról és formálódásának első száz évéről. Nem törekedhettünk a fejlődés minden részletének bemutatására, inkább a főbb tendenciákra, a jövőbe mutató elemekre összpontosítottunk. Munkánk során igyekeztünk az eredeti forrásműveket földolgozni, és figyelemmel voltunk a magyar vonatkozásokra.

Michael Denis a könyvtárakról

Bár *Michael Denis* (1729–1800) a XVIII. század végének gondolkodója volt, de a német könyvtárügyre gyakorolt hatásánál talán csak hazánk könyvtárügyére volt nagyobb befolyással. *Denis* jezsuita szerzetes volt, majd a bécsi Udvari Könyvtár (Hofbibliothek) őre (Kustos), utóbb vezetője, teológus, költő, irodalmár, zoológus. A könyvtárral foglalkozó művei² jó részét a Theresianum tudós tanáraként, könyvtárosaként írta, s adta ki. *Denis* könyvtárról alkotott felfogásában meghatározó volt a történeti szemlélet, különösen az irodalom- és a tudománytörténet. A könyvek tudományágak szerinti elrendezésében támaszkodott *Gabriel Nodè* (1600–1653)³ felosztására, osztályozási alapelvei pedig *Carl von Linné* (1707–1778) taxonómiáján nyugodtak. A könyvtárak bemutatásában kora Európájának valamennyi nagy könyvtárára kitért. A könyvtárról alkotott ismeretek kö-

zéppontjába a könyvet állította, mint az irodalom és a tudományos ismeretek megtestesülését, s részletesen tárgyalta a nagy civilizációk könyv- és könyvtárkultúráját.

*Michael Denis*nek óriási hatása volt a magyar szellemi élet könyvtárról alkotott felfogására is.⁴ Elég csak két híres, magyar tanítványára utalnunk: gróf *Festetics Györgyre* (1755–1819)⁵ a Georgikon, és gróf *Széchenyi Ferenc*re (1754–1820)⁶ a Magyar Nemzeti Múzeum alapítójára. A Theresianumban tanuló ifjú arisztokratákat, nemeseket és leendő főhivatalnokokat *Denis* könyvtárismeretre (bibliográfia), könyv- és könyvtártörténetre oktatta.⁷ Diákjainak nemcsak könyvtári órákat tartott, hanem olyan vizsgafeladatokat adott, melyek a könyvtárhasználatot voltak hivatva elmélyíteni. *Széchenyi* az ő osztályozása szerint rendezte el gyűjteményét, így a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának is ez volt a szakrendje egészen az 1870-es évekig. Ami pedig ennél is fontosabb, magyar tanítványaiban sikeresen ültette el a tudományok és a könyvek tiszteletét, valamint a könyvtárak nélkülözhetetlenségébe vetett hitet. *Varjas Béla* a magyar könyvtártudományi felsőoktatást megalapozó, 1955-ben írt tanulmányában *Denis* munkásságát úgy értékelte, mint ami „...a legteljesebben foglalta össze azt az ismeretanyagot, amelyre a könyvtárosnak szüksége van.”⁸

Martin Schrettinger könyvtártudománya

Martin Schrettinger más úton indult el, hiszen azt a célt tűzte ki, hogy a könyvekben főlhalmozott ismereteket eljuttassa a felhasználókhoz. Természetesen voltak jól szervezett, mintának tekintett könyvtárak abban a korban is, közülük példaként a göttingeni egyetem könyvtárát emeljük ki. A korabeli könyvtárak, valamint *Schrettinger* eszmei előzményeinek bemutatása azonban szétfeszítené írásunkat.⁹ Általában véve azonban a legtöbb könyvtári rendről nem volt jó vélemény: „mesterséges káosz” (künstliches Chaos) tartotta azokat. A müncheni könyvtár óriási anyagának gyűjteménnyé szervezése viszont valóban nagy kihívást jelenthetett *Schrettinger* számára. Tudnunk kell azonban, hogy már mások is próbálkoztak a földolgozással, amiről *Somkuti Gabriella* így írt: „Jellemző az akkori könyvtári viszonyokra, hogy ez csak harmadszori nekifutásra sikerült. Az első vállalkozást a hozzá nem értő személyzet teljes káoszba fullasztotta, a második csődjét éppen a maximalista igényesség okozta, s a munka vezetőjét, a tudós J. W. Hambergert az emberfeletti erőfeszítés elmegyógyintézetbe juttatta.”¹⁰ *Schrettinger* – aki a munka elején a harmincas éveiben járó tudós könyvtáros – sikerrel végezte el a feladatot: új eljárásrendet dolgozott ki a könyvtár számára, elválasztva a polcok tematikus rendjét és a katalógust, egy teljesen új osztályozási rendszert alkotott, mely az úgynevezett müncheni szakrendszerben él tovább. Emellett tárgyszókatalógust szerkesztett, a művek megtalálását helymutató jegyzék (Nummern-Repertorium) készítésével segítette, s a gyakorlati munkát, a könyvek feltárását egészen a haláláig végezte. Szinte jelképes, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában a *Denis*-féle osztályozást a müncheni szakrendszer váltotta föl, báró *Eötvös József* miniszteri irányításával. Ezért is olvashatjuk a következőket: „A *Széchenyi-féle törzssanyagból* és

*a sok kisebb-nagyobb, rendezetlen gyűjteményből álló könyvtár a müncheni szakrendszerben történő feldolgozás révén vált egységes állományú, korszerűtlen [sic!] feltárt és használható gyűjteménnyé.*¹¹

Schrettinger¹² tudománya azonban nem merült ki a könyvtár eljárásrendjének, működési elveinek átalakításában vagy a könyvtári feltárás és visszakeresés megújításában. Alapjaitól gondolta át a könyvtári feltárást, s elvetette azt a Linnére hivatkozó elvet, mely szerint a könyvtár elrendezésének a „természet rendjét” kellene követni. Immanuel Kant (1724–1804) híveként annak meghatározásából indult ki, hogy melyek az olvasói kérések – mai szóval a visszakeresés – szignifikáns szempontjai, azaz melyek az emberi tudás, a tudományos ismeretek azonosításának lényegi ismérvei. Erre alapozva tartotta kidolgozandónak azokat az eljárásokat és gyűjteményfeltárási eszközöket, melyekkel biztosítható az igények gyors és pontos kielégítése. Úgy ítélte meg, hogy a különböző eszközöket – katalógusokat, jegyzékeket stb. – meghatározott feladatok ellátására kell kialakítani. Ennek példája a korábban már tárgyszókatálógusként említett katalógus (Realkatalog), amelynek a könyvek és értekezések valamennyi témáját betűrendben kellett tartalmaznia.¹³ Ez a felfogás gyökeres szemléletváltást jelentett ahhoz a bevett gyakorlathoz képest, mely a könyvtári rendben a könyvek fakultásonkénti, majd azokon belül hierarchikus rendben való elhelyezését értette.

Schrettinger ebben a szellemben tett kísérletet a könyvtártudomány meghatározására egy könyvtárosoknak szóló tankönyv megírásával. Álláspontja szerint korábban a könyvtárosok oktatása legfőképpen a könyvek értékeiről és beszerzéséről szólt, viszont a könyvtár elrendezését mellékes tárgynak tekintették, ezért csak felületesen tértek ki rá. Ezt a hiányosságot úgy akarta megszüntetni, hogy nem a könyvismerettel foglalkozik, hanem azzal, amivel egy könyvtártudományi tankönyvnek szerinte foglalkozni kell: a könyvtár elrendezésével. Könyveket gyűjteni ugyanis csak az első lépés, a tevékenység lényege viszont az összegyűjtött könyvekből könyvtárat alkotni. Azokat az ismereteket pedig, melyek ehhez nélkülözhetetlenek, a könyvtártudomány foglalja össze.¹⁴

Horváth Tibor sommás megállapítása szerint Schrettinger nem történeti alapozású segédtudományt képzelt el, hanem axiómákból építkező önálló diszciplínát.¹⁵ Ennek érzékeltetésére álljon itt a könyvtártudományt talán legkiforrottabban tárgyaló, 1834-ben kiadott, *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft* [...] (A könyvtártudomány kézikönyve) című művének szerkezete:

1. § A könyvtár fogalma;
2. § A könyvtártudomány fogalma;
3. § A könyvtári rend célja;
4. § A könyvtártudomány alaptétele;
5. § Milyen irodalmi igényeket kell kielégítenie a könyvtárnak.¹⁶ [...]

Valamennyi paragrafus definícióval indul, melyet részletes kifejtés követ. A könyvtár fogalmának meghatározását – bár közismert – mindenképpen érdemes idézni, híres, 1808-as tankönyvéből: „A könyvtár jelentős számú könyv gyűjteménye, melynek olyan az elren-

*dezése, hogy mindenki, aki tudásra szomjazik bármelyik meglévő értekezést szükségtelen idővesztés nélkül, igényei szerint használni tudja.”*¹⁷

A könyveket mint a tárgyasult tudás fizikai egységeit *Schrettinger* elsődlegesnek tartotta, ezért nem tekintette a gyűjtemény részének a könyvtárban található egyéb tárgyakat, mint például a műalkotásokat vagy természeti tárgyakat. Ez nem azt jelenti, hogy csak a könyvekre szűkülne az állomány, hiszen maga is az *Abhandlung* (értekezés) szót használja. Sokkal inkább éles elhatárolást jelent ritkasággyűjtemények (vö. *Wunderkammer*, *cabinet of curiosities*) típusú kollektióktól. Fontos azt is kiemelni, hogy szerinte az állomány elrendezésének mindig meghatározott célt kell követnie.

A második paragrafus a könyvtártudomány meghatározását adja, mely azonos a tankönyvében és kézikönyvében: „*A könyvtártudomány szilárd alapokra, szisztematikusan felépített, átfogóbb elvekből következő tudományos tan, mely a könyvtár adott cél szerinti elrendezéséhez szükséges.*”¹⁸

Ebert fölfogása a rendszerezésről és az igazgatásról

A német könyvtártudomány megalapozói közül kiemelkedik *Friedrich Adolf Ebert* (1791–1834) munkássága. *Ebert* már egyetemi hallgatóként könyvtárban dolgozott (Leipziger Ratsbibliothek), filológiából doktorált, jelentős történeti munkákat írt és kora egyik legjelentősebb könyvtárosa volt. Jól ismerte a könyvtári munka gyakorlatát, például a lipcsei egyetem könyvtárában (Universitätsbibliothek Leipzig) katalogizált, és több könyvtár vezetésével is megbízták, a legtovább a drezdai Királyi Nyilvános Könyvtárat (Königliche Öffentliche Bibliothek) irányította, de síkra szállt a nyilvános könyvtár eszméjéért is. Az 1820-ban kiadott, *A könyvtáros képzése* című művében¹⁹ foglalta össze, hogy mihez kell értenie a hivatás gyakorlójának. A könyvtáros-jelölttől nagyon magas szintű előzetes ismerteket követelt meg: nyelvtudást (görög, latin, francia, olasz, angol, keleti nyelvek), történeti stúdiumokat (történelem, tudomány- és irodalomtörténet), oklevéltani és kézirat-tani ismereteket, jártasságot a művészetekben (különösen a metszetek területén), enciklopédikus tudást és egy-egy szakterület tudományos igényű ismeretét, valamint kiváló emlékezőtehetséget. Mindezzel fölvértezve lehet – álláspontja szerint – a könyvtárosi tanulmányokat megkezdeni, amelyek középpontjában a könyvtár vezetéséhez szükséges ismeretek és készségek vannak.²⁰

A könyvtártudományt két nagy területre bontotta: az egyik a könyvtárak elrendezése, melynek legfontosabb eleme a katalógusok szerkesztése (*Einrichtungskunde*), a másik a könyvtári ügyvitel tana (*Verwaltungskunde*). Helytelenítette *Schrettinger* álláspontját, mivel az szerinte a könyvtártudomány tárgyát a gyűjtemény elrendezésére szűkíti, pedig a teljes könyvtári tevékenységet kellene tárgyalnia. *Ebert* nagy súlyt helyezett arra, hogy a „tanult” könyvtáros meg tudja ítélni a közlemény tudományos vagy történeti értékét, továbbá aláhúzta, hogy a bibliográfiák összeállításánál a tudományosság elvét

kell meghatározónak tekinteni.²¹ Mindezek alapján nem csodálkozhatunk *Schrettinger* tankönyvéről mondott bírálatán. Bár minden könyvtáros számára nélkülözhetetlennek mondta a művet, annak felépítését egészében elhibázottnak tartotta, s csak a benne foglalt gyakorlat alaposságát és megbízhatóságát emelte ki.²²

Denis, *Schrettinger* és *Ebert* a könyvtárakról szóló tudományos gondolkodás meghatározó alakjai, egymástól markánsan eltérő felfogást alakítottak ki. *Denis*-nél a könyvekről és a könyvtárakról szóló ismeretek elsődlegesen a történeti tudományokhoz kapcsolódnak. *Schrettinger* könyvtártudománya önálló diszciplína, melynek középpontjában a gyűjtemény elrendezése, a fölhalmozott ismeretek elérhetővé tétele áll. Tehát elválík a történeti stúdiumoktól, és túlmutat a könyvtári eljárások pusztá ismertetésén.²³ *Ebert* ugyancsak az önálló könyvtártudomány híve, de felfogásában a könyvtáros tudós²⁴ is, s a bibliográfiai tevékenységének lényegi eleme a közlemények tudományosságának megítélése és a rendszerezés. Némileg leegyszerűsítve a három felfogást, a könyvtárostól megkövetelt tudás jellege lehet:

- segédtudomány, történeti alapozással;
- önálló diszciplína, melynek középpontjában a tudás visszakkereshetővé tétele áll;
- önálló diszciplína, melynek középpontjában a könyvtár áll, s ezzel összefüggésben a könyvekről és a gyűjteményről alkotott elméleti és gyakorlati ismeretek.

Szakirodalom a könyvtárakról

A könyvtártudomány kidolgozásával párhuzamosan megindult a könyvtáros hivatás szabályozása, a szakmai elvárások megfogalmazása. A müncheni udvari könyvtárba jelentkezőktől 1811-ben megfelelő nyelvtudást, oklevél- és kézirat-tudományi ismereteket, a régi német irodalom és tudomány ismeretét követelték meg. 1864-ben már a bajor vallás- és oktatásügyi minisztérium rendelettel szabályozta a könyvtárosképzés – mai kifejezést használva – bemeneti követelményeit: érettségi, egyetemi tanulmányok, államvizsga, idegennyelv-tudás, szép kézírás. Ahogy a könyvtáros hivatás egyre inkább önálló szakterületté vált, úgy gyarapodtak a bírálói. Ennek a jelenségnek csak egy vetületére utalunk, mely az egyetemi könyvtárak igazgatói állásainak betöltése (Professorbibliothekaren) kapcsán vált nyilvánvalóvá. Az egyetemi oktatók egy része nem fogadta el, hogy a könyvtár igazgatásához magas szintű könyvtári ismeretek szükségesek. A professzorok egyik körének álláspontja szerint a könyvtári ismeretek pusztán gyakorlati tudás, mely az adott tevékenység végzése közben sajátítandó el. A másik kör bár elfogadta a könyvtártan és a kapcsolódó szakterületek oktatását, de vitatta a könyvtártudomány létét.²⁵

A fejlődést azonban lehetett hátráltatni, de meggátolni nem. A XIX. században a német tudományos világ érdeklődése a könyvtárak felé fordult. A szakkönyvek mellett elindult a könyvtárakkal foglalkozó folyóiratok kiadása is. Az ókori Alexandria könyvtárára utalva 1840-ben *Serapeum. Zeitschrift für Bibliothekwissenschaft, Handschriftenkunde und ältere Literatur* néven jelent meg folyóirat Lipcsében, egészen 1870-ig. *Julius Petzholdt*

(1812–1891)²⁶ 1841-ben megalapította az *Anzeiger für Literatur der Bibliothekswissenschaft* című könyvtártudományi periodikumot, mely nemcsak szakcikkeket közölt, hanem bemutatta a könyvtártudomány nemzetközi irodalmát is. A kiadvány 1850-ben az *Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft* nevet vette föl, s egészen 1886-ig jelent meg.²⁷ *Petzholdt* először 1856-ban kiadott könyvtártani kátéjának – *Katechismus der Bibliothekslehre* – meghatározó szerepe volt a könyvtárban nélkülözhetetlen tudományos és gyakorlati ismeretek egységesítésében. *Ebert* felfogását követve a könyvtártudományt két fő részre különítette el: „empirikus és történeti” könyvtárismeretre és a könyvtári tevékenységet szabályozó könyvtártanra.²⁸ *Petzholdt* kátéját több nyelvre is lefordították, s művei a magyar szellemi életre is komoly befolyást gyakoroltak.²⁹ Működésének meghatározó mozzanata a felsőfokú könyvtárosképzés megindításának és akadémiai elismertetésének támogatása. Ehhez szolgáltak kiváló alapul a káté egyre jobban kidolgozott újabb kiadásai, melyek tudományos igényességgel készültek és egyre alaposabb összegzést tartalmaztak. A kátéra úgy szokás tekinteni a német kultúrában, mint amivel teljessé válik a könyvtáros hivatás.³⁰ Ugyanakkor *Petzholdt* könyvtártudományi felfogásából és művéből is hiányzik a könyvtár mint intézmény elmélete és az önálló diszciplína megalapozásának igénye oly módon, ahogy azt *Schrettingernél* láttuk.

A káté átdolgozásaként jelent meg *Arnim Gräsel* (1849–1917)³¹ műve, a *Grundzüge der Bibliothekslehre*.³² Ezt bővítve és átdolgozva már saját műveként jelentette meg a további kiadásokat. A könyv általános elismertségnek örvendett, számos fordítása készült, még Franciaországban is kiadták, és a magyar könyvtártudományi gondolkodásra is óriási hatást gyakorolt. *Gräsel* volt az, aki elsők között készített könyvtárhasználati tankönyvet egyetemi hallgatók számára.³³ Utoljára, de nem utolsósorban említsük meg *Otto Hartwig* (1830–1903)³⁴ nevét és az általa 1884-ben indított *Centralblatt für Bibliothekswesen* című folyóiratot, melyet a szakmai közéletnek szánt, kiemelt figyelemmel a könyvtári tudományra és technikára, továbbá a könyvtárak helyzetére.³⁵ A folyóiratnak meghatározó szerepe volt mind a professzionalizálódás, mind a tudományos elmélyülés szempontjából. Nemcsak a porosz könyvtárügyet kívánta szolgálni, hanem európai áttekintésre is törekedett. (Például az első évfolyamban két – a hamburgi városi és a göttingeni egyetemi könyvtárban föllelhető – Corvináról is közölt cikket.)

A könyvtári segédtudományok a felsőoktatásban

A folyóirat 1884-es, első évfolyamában igen figyelemreméltó cikk jelent meg a porosz központi katalógus létrehozásáról, amely továbbfejlesztve a német könyvtárak anyagát tette volna visszakereshetővé formai és tartalmi szempontok szerint, s egyben lelőhelyjegyzékként is szolgált volna.³⁶ A közlemény írója *Karl Dziatzko* (1841–1903), klasszika-filológus, a boroszlói Királyi és Egyetemi könyvtár (Königlichen und Universitätsbibliothek zu Breslau) vezetője. Az egyetem jezsuita alapítású (1702), eredetileg osztrák intézmény volt. A könyvtárában nagy változást hozott, hogy 1811-ben

megkapta az Odera melletti Frankfurt egyetemének könyvanyagát és mintegy hetven kolostor gyűjteményét. *Dziatzko* 1872-től vezette a könyvtárat, elismert szakember volt, és az általa kidolgozott katalógusszabályzat³⁷ szolgált kiindulásként az úgynevezett porosz instrukciókhoz. Őt kérte föl a Göttingeni Egyetem (Universität Göttingen) a Könyvtári Segédtudományok Tanszék (Bibliothekshilfswissenschaften) vezetésére, ahol az oktatás 1886-ban meg is indult.

A tudománnyá válás folyamatában a szakkönyvek, lexikonok, folyóiratok után az egyetemi oktatás jelzi leginkább az új diszciplína megszerveződését. A göttingeni tanszék nevében azonban nem a könyvtártudomány szerepelt, hanem a könyvtár *segédtudományai* kifejezés. A képzés felfogásának lényegi ismérveit jól mutatják a *Dziatzko* vezette, a könyvtárosi képesítés tartalmi meghatározására kiküldött bizottság javaslatai. E szerint a könyvtárostól a következők ismeretét kell megkövetelni: görög és latin nyelv, német paleográfia, nyomdászattörténet, általános irodalomtörténet, bibliográfia, könyvtártan (ami 1891-ben a középkori irodalom történetével bővült).³⁸ *Dziatzko* tanszékének működése nem lendítette kellően előre a könyvtártudomány egyetemi stúdiummá válásának folyamatát, mert a képzés súlya a történeti tárgyakra esett, szerkezete pedig töredezett maradt, így nem alkotott egységet. A könyvtáros képesítése a legnagyobb könyvtárak – elsősorban a felsőoktatási és állami (uralkodói) könyvtárak – igényeihez igazodott. Ezek az intézmények az egyetemes emberi tudás, a tudományos ismeretek egészének összegyűjtésére és feldolgozására törekedtek. S bár állományuk legnagyobb részét már „modern”, nyomtatott könyvek alkották, őrizték az írott (grafikus) kulturális örökséget is, úgymint oklevelek, kódexek, kéziratos anyagok, kartográfiai anyagok stb. A Dziatzko-féle bizottság javaslatai tükrözik ezt az egyetemességet, és alapjaiban a XIX. század elején megfogalmazott elvekre épülnek, ahogy a müncheni udvari könyvtár 1811-es felvételi követelményeinél láttuk. Jóllehet nem fogadták el a javaslatokat, s a jogszabály a történeti stúdiumok súlyát jelentősen csökkentette, továbbá kiegyensúlyozottságra törekedett, a tudományos könyvtári szolgálat lényegi ismérvei változatlanok maradtak.

A könyvtárosság önálló hivatásként való elismerésében mérőföldkőnek számít viszont a szakmai kritériumok állami meghatározása. A porosz kulturális és oktatási kormányzat 1893 végén rendeletben szabályozta a tudományos könyvtári szolgálat ellátásához megkövetelt képzettséget. Az 1894-től hatályos jogszabály³⁹ szerint gyakornokká az válhat, akinek megfelelő előképzettsége, illetve végzettsége van, ami lehet:

- érettségi vizsga humanisztikus (klasszikus nyelveket oktató) gimnáziumban;
- első teológiai vizsga, első jogi vizsga, orvosi vizsga, felsőbb iskolai tanári vizsga, egyetemi habilitáció;
- doktori vagy licenciátusi vizsga és nyomtatott disszertáció.

A gyakornoki idő két év volt, ami Göttingenben az Egyetemi Könyvtárban (Universitätsbibliothek Göttingen) teljesítendő. A gyakornokság része a Göttingeni Egyetem Könyvtári Segédtudományok Tanszéke kétféléves kurzusának elvégzése. A képzés a porosz minisztérium kirendelte bizottság előtti szóbeli vizsgával zárul. A vizsga tartalma:

- könyvtártan;
- bibliográfiai segédletek;
- a bibliográfiai munkához szükséges nyelvismeret: angol, francia, olasz;
- írás- és könyvtörténet átfogó ismerete;
- ajánlott a paleográfia és az ősnymtatványokhoz kapcsolódó ismeretek.

A gyakornokság teljesítése és az állami vizsga sikeres letétele után a jelölt alkalmazható a berlini Királyi Könyvtárban és a porosz egyetemek könyvtáraiban, az eskütétel után pedig jogosult a könyvtáros-asszisztens cím viselésére.⁴⁰

A könyvtárügyet formáló új jelenségek

A jogszabály elemzése helyett inkább tekintsük át, melyek voltak a könyvtárügy új jelenségei a tudományos könyvtári szolgálathoz készült képesítési rendelet életbe léptetésének idején. Vegyük számba a kor új kihívásait, amelyekre a felsőfokú képzésnek föl kellett volna készítenie a könyvtárosokat. Elsőként említsük meg a nyomtatott kiadványok számának exponenciális növekedését, ami nemcsak a példányszámok felfutását jelentette, hanem jelezte a tudástermelés új korszakának beköszöntét. A tudományos közlemények nemcsak mennyiségi változáson mentek át, hanem tartalmi és formai átalakuláson is, így számos új forma vált fontossá. A könyvek egyre inkább elveszítették elsőbbségüket az új eredmények közlésében, és ezt a szerepüket fokozatosan a tudományos folyóiratok tanulmányai vették át. A tudományok teljesen átalakultak, új diszciplínák (pl. a mérnöki tudományok) váltak meghatározóvá. A technikai fejlődés nagy lökést adott a szabványosításnak és a szabadalmak kidolgozásának. A könyvtárügy területén a legnagyobb változás az új könyvtártípusok terjedése, elsődlegesen is az egy szakterület művelését támogató tudományos és szakkönyvtárak számának növekedése volt.

Az egyetemeken az egy-egy diszciplínához, intézethez vagy kutatáshoz kapcsolódó könyvtárak jelentek meg, melyek sokszor a professzorok magánkönyvtárából indultak, így nem képezték részét az egyetemi könyvtár gyűjteményének és nem is voltak nyilvánosak. A német műszaki felsőoktatás intézményei elkülönültek a hagyományos egyetemektől, mint például az 1879-ben, az állam alapította berlini Királyi Műszaki Főiskola (Königlich Technische Hochschule zu Berlin). A műszaki főiskolák – bár kezdetben a szabadalmi hivatalok könyvtáira támaszkodtak – rohamléptekben fejlesztették saját szakterületük könyvtárát. A tudományos testületek és a felsőoktatási könyvtárak mellett megjelentek a különböző szakmai társulások könyvtárai is (pl. az 1887-es alapítású Verein Deutscher Chemiker, 1893-tól könyvtárának neve Hofmann Bibliothek.) Az iparvállalatok is létrehozták a saját könyvtárukat, kezdetben az eladások és a termelés, majd a kutatás támogatására. Ezek közül az egyik leghíresebb az 1863-ban alapított Bayer AG könyvtára, mely a század végén a Kekulé Bibliothek nevet vette föl. A modern államszervezet testületeinek, hivatalainak könyvtárát képviselje az 1877-ben létrehozott Császári Szabadalmi Hivatal (Kaiserliches Patentamt) könyvtára, amely az első világ-

háborúig a legnagyobb állományú műszaki szakkönyvtár maradt. Az új könyvtártípus jellemző vonása, hogy meghatározott használói kört szolgál, ezért ezeknek a könyvtáraknak jórésze nem is nyilvános. A sajátos gyűjteményre és a használói igényekre tekintettel a könyvtárosok túlnyomó többsége nem a tudományos könyvtárosok közül került ki, hanem az adott diszciplína vagy terület szakembere volt.

A bibliográfiai tevékenység mindig is a könyvtárosi munka kiemelt feladatai közé tartozott. *Ebert* olyan fölkészültséget várt el a könyvtárostól, amellyel meg tudja ítélni a közlemény tudományos színvonalát. Az új helyzetben azonban ezt már nem lehetett a bibliográfiakészítés problémájának tekinteni, mert a tudomány egészét érintette. A XIX. század első felében a tudományos irodalom repertorizálása mintájának számított *Jeremias David Reuss* (1750–1837) *Repertorium commentationum a societatis litterariis editarium* című munkája, mely 1801 és 1821 között jelent meg. *Reuss* művét a Tübingeni Egyetemi Könyvtár (Universitätsbibliothek Tübingen) könyvtárnokaként, majd a Göttingeni Egyetemi Könyvtár alkönyvtárosaként készítette el. A 16 kötetes repertórium az 1660 és 1800 közötti időszak tudományos termését vette számba, tárgyak szerint rendszerezve az irodalmat, a tudományos folyóiratokat azonban nem dolgozta föl. A mű elismertségét jól mutatja, hogy az angol Royal Society a század közepén kezdeményezte a munka folytatását, melynek eredményeként született meg a *Catalogue of Scientific Paper*. A kiadványsorozat a nyugati tudományosság eredményeit a lehető legteljesebben kívánta reprezentálni, ezért a tudós társaság úgy döntött, hogy az 1800 és 1901 között megjelent valamennyi tudományos művet, a könyveket és a folyóiratok tudományos közleményeit is föl kell dolgozni. Ennek érdekében, az előkészítő munkálatok során meg kellett határozni, hogy mi tekinthető tudományos közleménynek, mi az időszaki kiadvány fogalma stb.⁴¹ Mindez korszakos jelentőségűnek bizonyult a tudomány egységes felfogása szempontjából, s előrevetítette a tudományos kommunikáció szabványosítását.

A német tudományos élet élen járt a bibliográfiai tevékenység megújításában, a tájékoztatás új eszközeinek kidolgozásában. Ez a folyamat azonban nem az egyetemek nagy tudományos könyvtárainak keretében zajlott le. Elég csak utalnunk a zseniális *Gustav Theodor Fechner* (1801–1887) *Pharmaceutisches Centralblatt* című referáló lapjára, mely 1830-ban indult a lipcsei *Leopold Voss* kiadásában. A mérnöki tudományok irodalmának repertóriuma (*Repertorium der technischen Literatur* 1823–1878) a porosz állam támogatásával készült, majd 1878-tól a Császári Szabadalmi Hivatal vette át a kiadását (*Repertorium der technischen Journal-Literatur*). 1908-ban a hivatal a felsőoktatási intézmények és iparvállalatok bevonásával nemzetközi irodát hozott létre (Internationales Institut für Techno-Bibliographie – IITB), melynek hazánkban is volt irodája, s a repertórium továbbfejlesztéseként megjelentette a *Technische Auskunft* című referáló lapot.⁴² Az új bibliográfiai tevékenység mind a feldolgozott anyag (pl. tanulmányok, szabadalmak), mind a feldolgozás céljai (pl. értesítés az újdonságról), mind a kész mű (pl. referáló lap) tekintetében eltért a könyvtártudományi képzés könyvközpontú, történeti felfogásától.

A könyvtárakban sokan a népművelés, az alsófokú oktatás fejlesztésének legfontosabb eszközét látták. Számos német államban nagy múltra tekintett vissza az iskoláztatás és a művelődés támogatása, példaként említhetjük a porosz államban a kötelező népoktatás bevezetését. Az angolszász országokhoz képest azonban jól látható volt a lemaradás. Ezért az 1890-es évekre mozgalom bontakozott ki (Bücherhallenbewegung),⁴³ mely a népkönyvtárak reformját és a tízezer lakosnál népesebb településeken népkönyvtár létesítését tűzte ki célul. A népkönyvtárak előképei az angol és legfőképpen az amerikai közkönyvtárak voltak. A fejlesztés fő érve, hogy a gyors technikai és gazdasági fejlődés megköveteli a közművelődés és a közoktatás fejlesztését is, aminek a legjobb eszköze a könyvtári ellátás kiterjesztése. A népkönyvtárak és az iskolai könyvtárak kiépítése társadalmi, szociális szempontból is szükséges, ezért a köz összefogása mellett szükséges az állami támogatás is.

A professzionalizálódás szempontjából fontos mozzanatként szokás tekinteni a szakmai szervezetek létrejöttét. Ezért a kép teljességéért említsük meg, hogy 1900-ban Marburgban tartott *Bibliothekartag* elnevezésű könyvtárosrendezvényen megalakult a német könyvtárosok szakmai szervezete, a *Verein Deutscher Bibliothekare*. Az új testület arra vállalkozott, hogy képviseli a könyvtáros hivatás szakmai érdekeit.

Adolf von Harnack és a könyvtárak

Az 1890-es években a nagypolitikában érlelődni kezdett az oktatás és a tudomány területének reformja. Az új politikai irányvonal egyik kulcsalakja *Adolf von Harnack* (1851–1930)⁴⁴ volt. *Harnack* teológus, egyháztörténész, a porosz akadémia tagja, és 1905–21 között a berlini Királyi Állami Könyvtár (Königliche Staatsbibliothek zu Berlin) igazgatói teendőit is ellátta, másodállásban. Felfogása szerint egy nemzet nagyságát a fegyveres ereje mellett a tudományos potenciálja adja. A véderő azonban önmagában nem elegendő, a tudományt is támogatni kell minden erővel. A kultúráról és tudományosságról átfogó képet a könyvtárak tudnak adni. De nemcsak a kulturális javak fölmutatása a feladata a könyvtárnak, hanem a tudományos nagyüzem (Grossbetrieb der Wissenschaft) támogatása. Ilyen módon azt mondhatjuk, hogy a könyvtárakban az ismeretszervezés hatékony eszközét látta.⁴⁵

Harnack könyvtárügyben végzett tevékenységei közül csak három dolgot emelünk ki. Az első, a Kaiser Wilhelm Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften (KWG) fölállítása 1911-ben, és a tagintézetek könyvtárainak kiépítése, fejlesztése. A KWG a természettudományos alap kutatások, a technológiai kutatások, majd a katonai fejlesztések átfogó szervezete volt, mai utóda a Max Planck Gesellschaft. *Harnack* 1911 és 1930 között a társaság elnöke, s ő alakította ki a szervezet gazdasági alapját biztosító állami és iparvállalati támogatási formát. Az intézeti könyvtárakra nem úgy tekintett, mint egyszerű háttérintézményekre, hanem mint a kutatás folyamatának tevékeny részeseire. Az ő kezdeményezésére és támogatásával megvalósult másik jelentős eredmény a német

nemzeti könyvtár, a Deutsche Bücherei rég várt megalapítása volt. Ez 1912-ben, Lipcsében, a könyvforgalmazók szervezetével (Börsenverein der Deutschen Buchhändler) együttműködésben történt meg. *Harnack* működésének harmadik területe a könyvtártudományi képzés reformja volt. Ebben azonban csak az első lépést sikerült megtennie az 1912-es új képesítési rendelettel. A legfontosabb változást az jelentette, hogy – Göttingen monopóliumát megtörve – Berlinben a Királyi Állami Könyvtárban új képző helyet alapított. Ez annak ellenére jelentős lépés volt, hogy a képzés a könyvtár új épületbe költözése (1914), majd a világháború kitörése miatt nem indulhatott meg. A tartalmi változások közül igen lényeges a nyitás a természettudományos műveltség és a mérnöki tudományok felé, valamint az új könyvtártechnikák ismeretének bevezetése.

Az 1912-es képesítési jogszabály⁴⁶ alapkoncepciója nem tért el az 1893-as rendeletről. A gyakornoksághoz elfogadható végzettségek viszont bővültek, ugyanis mérnöki diplomával és a műszaki főiskolákon, egyetemeken teljesített habilitációval is lehetett jelentkezni. A könyvtárosi vizsga előtt a reál gimnáziumok és a felső reáliskolák végzettségeinek, az általuk az iskolában nem tanult klasszikus nyelvek ismeretéről számot kellett adniuk. A könyvtári tanulmányokat a Göttingeni Egyetem egyéves elméleti és gyakorlati képzésével vagy a berlini Királyi Állami Könyvtár kétéves (téli szemeszteres) képzésével lehetett teljesíteni. A vizsga tartalma is megváltozott némileg, a következőképpen:

- könyvtártan, a könyvtár technikai berendezése (itthon és külföldön), könyvkereskedelem és szervezetei, könyvkötészeti technikák;
- bibliográfiai és irodalomtörténeti ismeretek: kézikönyvek, más referenz művek, bibliográfiák, enciklopédiák, tájékoztatás a nemzeti felsőoktatásról és az európai „kultúrnemzetek” felsőoktatásáról, valamint irodalmáról, tudománytörténetéről;
- írás- és könyvismeret: az írás, a könyv és a könyvtár fejlődése, története; kézíratismeret és nyomdászat története; tudományterülethez kapcsolódó szakismeretek, úgy mint nyelvismeret, természettudományos ismeretek stb.;
- nyelvtudás: egy modern nyelv – angol, francia, olasz – tudományos irodalmának értése.

Amikor ez a kompromisszumos tartalom ellehetetlenülni látszott a háború után meginduló képzésben, *Harnack* még egyszer fölemelte szavát, és összegezte a közvélemény számára, hogy mit tekint a könyvtártudományi képzésben lényegesnek.⁴⁷ Álláspontja szerint a középkori kézirat- és könyvtártörténet tárgyalása már húsz évvel ezelőtt is hiba lett volna, aktuálisan pedig már megbocsáthatatlan volt, mivel a könyvtártudomány a nemzetgazdasági szakterületekhez, a szellemi javakkal való gazdálkodáshoz tartozik. A képzésben a legnagyobb súlyának a könyvtári technikáknak és a könyvtárismeretnek kell lennie. Elsődleges fontosságú a könyvekre és más kiadványokra vonatkozó statisztikák átfogó föltárása és a különböző kiadványok előállításában valamennyi tényező ismerete is. Elengedhetetlen továbbá az iskolai könyvtárak és a népoktatásügy tudományos vizsgálata, beleértve a könyvtár kialakítását és fenntartását. Úgy kell tevő-

kenykedni, hogy a nemzet egészében emelkedjen az oktatás színvonala – legyőzve a túlfeszített pártpolitikai ellentéteket és a polarizált felfogást –, s átadni a nemzeti irodalmi örökségünket, bevezetni a valódi tudományos ismeretterjesztő művekbe, amennyire ez lehetséges, amennyire ezt engedik.

Epilógus

Harnack felfogásában mindaz jelen volt, ami az Egyesült Államok könyvtárügyét és információtudományát naggyá tette a XX. század második felében. Mivel a tudományos és technológiai kutatás a haderő mellett a legfontosabb az ország számára,⁴⁸ ezért a tudományos közlemények számbavétele, a velük való gazdálkodás stratégiai feladat. A tudományos tevékenységbe szervesen be kell épülnie a könyvtári, információs munkának.⁴⁹ A közművelődés, a köz- és felsőoktatás fejlesztésének egyik legfontosabb eleme a könyvtári ellátás kiterjesztése, a könyvtárak folyamatos fejlesztése.

Harnack minden ellenkezése dacára azonban a berlini képzés élére olyan személy kerül *Fritz Milkau* (1859–1934) személyében, akinek a működése – *Michael Buckland* (UC Berkeley School of Information) szavaival – „*ignorálta a német könyvtártudomány első évszázada fejlődésének legfontosabb eredményeit.*”⁵⁰

Jegyzetek és irodalom

1. BUCKLAND, Michael: Information schools: a monk, library science, and information age. In: Hauke, Petra (ed.): Bibliothekswissenschaft – quo vadis? Library science – Quo vadis? Munich, K. G. Saur, 2005. 23. p.
2. DENIS, Michael: Grundriss der Bibliographie. Wien, 1777. Forrás: <https://books.google.at/books?id=q8diAAAAcAAJ&hl=de&pg=PA1#v=onepage&q&f=false> [2020. március 20.]; DENIS, Michael: Einleitung in die Bücherkunde. Wien, 1777–1778 I. köt. Forrás: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10528369_00002.html [2020. március 20.]; II. köt. Forrás: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10528370_00002.html [2020. március 20.]
3. Gabriel Nodé *Advis pour dresser une bibliothèque* (1627) című, sok kiadást megért művében a könyvtáros munkájáról írottak és a könyvek ajánlott elrendezése egyaránt vonatkoztatási pontnak számítottak. Nodé számos arisztokratának a könyvtárát alakította, a leghíresebb közülük Mazarin bíborosé, e könyvtár mai utóda a Bibliothèque Mazarine. A másik jelentős műve a *Bibliographia politica* (1633), melyben a könyvtár politikai szerepét határozta meg, ami nem kevesebb, mint a világi hatalom szellemi tekintélyének forrása, mely az egyházi helyébe lép, továbbá az uralkodói döntések és a hatalomgyakorlás intellektuális háttere.
4. MONOK István: Michael Denis' Vorwort zum Katalog der Ödenburger Bibliothek des Ferenc Széchényi. In: Kulturelle Zirkulation im Habsburgerreich. Wien, Praesens Verlag, 2019. 98–102. p. Forrás: http://real.mtak.hu/105398/1/kulturelle_zirkulation_im_habsburgerreich.pdf [2020. március 20.]

5. Denis könyvtári oktatásáról, az előadásai alapján Festetics készítette tentámenről (1773), a kétéves tanfolyamának „tematikájáról” bővebben – WALLESHAUSEN Gyula: Denis professzor és tanítványa, Festetics György. = Könyvtári Figyelő, 54. évf. 1. sz. 2008. Forrás: <https://www.epa.oszk.hu/00100/00143/00066/106.htm> [2020. március 20.]
6. Széchényi Ferenchez fűződő kapcsolatáról és a főúr soproni könyvtáráról, valamint Denis könyvtárról alkotott eszméiről bővebben: MONOK István: i. m.
7. SCHMIDMAIER, Dieter: Michael Denis als Bibliothekspädagoge. = Könyv és Könyvtár, 13. 1982. 149–158. p. Klny. Budapest, OSZK, 1983.
8. „De a könyvtárostól a XVIII. század végén mégis kizárólag csak könyvtörténeti, bibliográfiai és tudománytörténeti ismereteket követelnek meg speciális szaktudásként az irodalmi és történelmi vagy egyéb tudományos képzettségen kívül. Ennek a speciális könyvismereti szakanyagnak voltak már a XIX. század előtt is rendszerezői. Közülük Michael DENIS-t kell kiemelnünk, aki 1777-ben megjelent Einleitung in die Bücherkunde című kétkötetes művében a legteljesebben foglalta össze azt az ismeretanyagot, amelyre a könyvtárosnak szüksége van.” VARJAS Béla: A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere. = Magyar Könyvszemle, 71. évf. 1/2. sz. 1955. 1–22. 3. p.
9. Bővebben: RÜCKERT, Ingrid: Der Schrettinger-Katalog der Alte Realkatalog 200 Jahre Sacherschliessung an der Bayerischen Staatsbibliothek. In: Lorenz, Bernd (hrsg.): Bibliothek und Philologie: Festschrift für Hans-Jürgen Schubert zum 65 Geburtstag. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2005. 107–136. p.
10. SOMKUTI Gabriella: Az Országos Széchényi Könyvtár újjászervezése. 1867–1875 A müncheni szakrendszer bevezetése. In: Kovács Ilona (szerk.): Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1986–1990. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1994. 231. p.
11. SOMKUTI Gabriella: i. m. 267. p.
12. POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: Megkésztet recenzió és tudománytörténeti kalandozás: Martin Schrettinger: Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft (1808–1829). = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 18. évf. 5. sz. 2009. 35–44. p.
13. „Ein Realkatalog ist also: eine Sammlung von Special-Katalogen über alle Gegenstände, worüber Bücher oder Abhandlungen in der Bibliothek vorhanden sind, nach dem Alphabet der Benennungen eben dieser Gegenstände geordnet.” SCHRETTINGER, Martin: Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft, besonders zum Gebrauche der Nicht-Bibliothekare, welche ihre Privat-Büchersammlungen selbst einrichten wollen. Auch als Leitfaden zu Vorlesungen die Bibliothek-Wissenschaft zu gebrauchen. Wien, Fr. Bed’sche Universitäts-Buchhandlung, 1834. 103. p. Forrás: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10858302_00001.html [2020. március 20.] A tárgyszókatológusban vagy betűrendes témakatólógusban 1819–1856 között majd 84 000 kötetet dolgoztak föl. Alphabetischer Realkatalog der Königlichen Hof- und Staatsbibliothek. In den Jahren 1819–1856 erstellt von Martin Schrettinger fortgeführt von Heinrich Conrad Föringer. Register. München. Bayerische Staatsbibliothek, 1980. Forrás: https://langzeitarchivierung.bib-bvb.de/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE2873959&change_lng= [2020. március 20.]
14. SCHRETTINGER, Martin: Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bibliothek-Wissenschaft oder Anleitung zur vollkommenen Geschäftsführung eines Bibliothekärs. Band 1 (Heft 1–3): 1808–1810; Band 2 (Heft 4). 1829. IV–V. p. Forrás: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10858300_00021.html [2020. március 20.]

15. HORVÁTH Tibor: Könyvtártudomány, dokumentáció, információtudomány. In: Horváth Tibor – Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve. 1. köt. Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 16. p.
16. SCHRETTINGER, Martin: Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft, besonders zum Gebrauche der Nicht-Bibliothekare, welche ihre Privat- Büchersammlungen selbst einrichten wollen. Auch als Leitfaden zu Vorlesungen die Bibliothek-Wissenschaft zu gebrauchen. Wien, Fr. Bed'sche Universitäts-Buchhandlung, 1834. VII. p. Forrás: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10858302_00001.html [2020. március 20.]
17. SCHRETTINGER, Martin: i. m. 1808. 11. p. „Eine Bibliothek ist eine beträchtliche Sammlung von Büchern, deren Einrichtung jeden Wissbegierigen in den Stand setzt, jede darin enthaltene Abhandlung ohne unnötigen Zeitverlust nach seinem Bedürfnisse zu benützen.” [sic]
18. SCHRETTINGER, Martin: i. m. 1808. 16. p. „Bibliothek-Wissenschaft' ist also' der auf feste Grundsätze systematisch gebaute und auf einen obersten Grundsatz zurückgeführte Inbegriff aller zur zweckmässigen Einrichtung einer Bibliothek erforderlichen Lehrsätze.”
19. EBERT, Adolf F.: Die Bildung des Bibliothekars. Leipzig, Steinacker und Wagner, 1820. Forrás: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10800357_00019.html [2020. március 20.]
20. „Bibliothekswissenschaft, ist uns hier der Inbegriff aller zur bibliothekarischen Geschäftsführung erforderlichen Kenntnisse und Fähigkeiten.” Die Einrichtungskunde „... mit allen auf die Ordnung und Ausstellung der Bücher bezeichnenden Arbeiten...” Verwaltungskunde „...mit dem Ökonomischen und Disciplinarischen der Anstalt beschäftigt...” ERSCH, Johann S. – GRUBER, Johann G. (hrsg.): Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste. 10. Theil, Leipzig, Johann Friedrich Gleditsch Verlag, 1823. 69. p. Forrás: [https://gdz.sub.uni-goettingen.de/id/PPN345284704?tfify={%22pages%22:\[75\],-%22view%22:%22scan%22}](https://gdz.sub.uni-goettingen.de/id/PPN345284704?tfify={%22pages%22:[75],-%22view%22:%22scan%22}) [2020. március 20.]
21. EBERT, Adolf F.: Allgemeines bibliografisches Lexikon. 2 Bände. Leipzig, Brockhaus, 1821–1830.
22. „Dass Herrn Custos Schrettinger's Lehrbuch trotz der verfehlten Anlage des Ganzen viele einzelne gediegene Goldkörner praktischer Erfahrung in sich fasse, dass ich namentlich seinem Studium viele verdanke und dass ich es bei allen seinen Mängeln für ein jedem Bibliothekar unentbehrliches Buch halte, das gestehe ich hier eben so gern und dankbar, als ich vermuthe, das der Herr Vf. selbst seit zwölf Jahren über Vieles anders denke.” EBERT, Adolf F.: i. m. 1820. 19. p.
23. Vö. Schrettinger's library science was not, in principle, simply about books. Nor, as technique, was it necessarily limited to libraries. BUCKLAND, Michael: i. m. 29. p.
24. Mondhatnánk, egy sajátos, szupradiszciplináris ismeretkörrel rendelkezik. Ebert a könyvtárát szentélynek, a könyvárost papnak tekintette. A tudós papkönyvtáros természetesen gyakorlati munkát is végez, ahogy Ebert is, aki a könyvtárban a létráról leesve lelte halálát.
25. JOCHUM, Uwe: Kleine Bibliotheksgeschichte. 3. verb. erweit. Auflage. Stuttgart, Reclam, 2007. 122–123. p.
26. Petzholdt ismert szabadvésműves, és számos könyvtár vezetője volt, a leghíresebb közülük a drezdai hercegi Sekundogeniturbibliothek.
27. Anzeiger digitalizáltan 1841-től induló számok: Forrás: <http://www.digizeitschriften.de/dms/toc/?PID=PPN340870265> [2020. március 20.], 1851-től Forrás: <https://www.digizeit->

- schriften.de/dms/toc/?PID=PPN340870087c [2020. március 20.] A periodikumból nőtt ki a bibliográfiák bibliográfiája: PETZOLDT, Julius (Bearb.): Bibliotheca Bibliographica. Kritisches Verzeichniss der das Gesamtgebiet der Bibliographie betreffenden Literatur des In- und Auslandes in systematischer Ordnung. Leipzig, Wilhelm Engemann Verlag, 1866.
28. „... die Bibliothekswissenschaft der systematisch geordnete Inbegriff aller unmittelbar auf die Bibliothek bezüglichen Kenntnisse, und zerfällt als solcher in die Bibliothekenlehre und die Bibliothekskunde...” 5. p. PETZOLDT, Julius: Katechismus der Bibliothekenlehre. Anleitung zur Einrichtung und Verwaltung von Bibliotheken. Leipzig, Weber, 1871. Forrás: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11267022_00021.html?zoom=0.6500000000000001 [2020. március 20.]
  29. PETZOLDT, Gyula: A könyvtárnok képzéséről. = Magyar Könyvszemle, 13. évf. 1–4. sz. 1888. 91–93. p. Forrás: https://epa.oszk.hu/00000/00021/00078/pdf/mk_1888_091-093.pdf [2020. március 20.]
  30. „Indem diese [Bibliotheks]Kunden und [Bibliotheks]Lehren einen abprüfbaren Lehrstoff und keine Bibliothekstheorie darbieten wollten, dokumentierten sie die auf bibliothekarischer Seite vollbrachte Genese eines Berufstandes, die in Julius Petzholdts Katechismus der Bibliothekenlehre aus dem Jahr 1856 ihren Abschluss fand.” JOCHUM, Uwe: i. m. 122. p.
  31. Arnim Gräsel [Graesell] egyetemi könyvtárak vezetője volt Halleban, Berlinben, Göttingenben.
  32. GRÄSEL, Arnim: Grundzüge der Bibliothekslehre mit bibliographischen und erläuternden Anmerkungen. Neubearbeitung von Dr. Julius Petzholdts Katechismus der Bibliothekenlehre [...] Leipzig, Weber, 1890. Forrás: <https://archive.org/details/grundzgederbibl-01/page/n7/mode/2up> [2020. március 20.]
  33. GRÄSEL, Arnim: Führer für Bibliotheksbenutzer. Leipzig, Hirzel, 1905. A Magyar Könyvszemle-ben megjelent recenzió (13. évf. 2. sz. 1905. 178. p.) hízagpótlónak nevezi a könyvet, magyar vonatkozású hiányosságai, például a Széchényi Könyvtár kihagyása ellenére. Forrás: http://real-j.mtak.hu/2566/1/MagyarKonyvszemle_1905.pdf [2020. március 20.]
  34. Otto Hartwig (1830–1903) Marburg, majd Halle egyetemi könyvtárában dolgozik, utóbbi vezetője, haláláig szerkeszti a folyóiratot. A szerkesztőtársa Karl Schulz (1844–1929), a birodalmi bíróság könyvtárának (Reichsgerichtsbibliothek) létrehozója volt. A periodikum 1944-ig jelent meg, majd a szovjet megszállási övezetben 1947-ben újra alapították, utána a Német Demokratikus Köztársaság lapja volt, 1990-ig adták ki.
  35. Vorwort. = Centralblatt für Bibliothekswesen, 1. évf. 1. sz. III–IV. p. Forrás: http://www.digi-zeitschriften.de/dms/img/?PID=PPN338182551_0001|log3&physid=phys4#navi [2020. március 20.]
  36. DZIATZKO, Karl: Die Centralisation der Kataloge deutscher Bibliotheken. = Centralblatt für Bibliothekswesen, 1. évf. 7. sz. 1884. 261–267. p.
  37. DZIATZKO, Carl: Instruction für die Ordnung der Titel im alphabetischen Zettelkatalog der Königl. Universitäts-Bibliothek zu Breslau. Berlin, Asher Verlag, 1886. Forrás: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/show-content/publication/30565/edition/38824> [2020. március 20.]
  38. JOCHUM, Uwe: i. m. 128–129. p.

39. Erlass betreffend die Befähigung zum wissenschaftlichen Bibliotheksdienst bei der Königlichen Bibliothek zu Berlin und den Königlichen Universitäts-Bibliotheken. = Zentralblatt für gesamte Unterrichts-Verwaltung in Preussen, 36. 1893. Forrás: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/JCZM56QM3Z6CH2HNKO27FCTCWK2VIE43> [2020. március 20.]
40. A jogszabályt a Magyar Könyvszemle 1894. 1. száma a 94. oldalon ismertette.
41. CSISZAR, Alex: How lives became lists and scientific papers became data: cataloguing authorship during the nineteenth century. = British Journal for the History of Science, Vol. 50. No. 1. 2017. 23–60. p. Forrás: <https://doi.org/10.1017/S0007087417000012> [2020. március 20.]
42. OCKENFELD, Marlies – SAMULOWITZ, Hansjoachim: Libraries and documentation in Germany: a long-lasting conflict. In: Rayward, W. Boyd – Bowden, Mary E. (ed.): The history and heritage of science and technological information system. Proceedings of the 2002 conference. American Society for Information Science and Technology (ASIST). S. l., 2004. 310–326. p.
43. STEINER, Harald: Die öffentliche Büchereien in Erlangen im 19. und 20. Jahrhundert. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1992, 35–39. p. A mozgalom kiemelkedő alakjai voltak Eduard Reyer (1849–1914) a bécsi egyetem tanára és Constantin Nörrenberg (1862–1937) a kiel egyetemi könyvtár igazgatója.
44. Carl Gustav Adolf Harnack 1914-ben kapta meg a nemességet, attól kezdve viselte névében a von szócskát. A királyi könyvtár neve 1918-ban Porosz Állami Könyvtárra (Preussische Staatsbibliothek) változott. Az igazgatósága alatt, 1914-ben költözhetett a könyvtár új, neobarokk épületébe. A megnyitón II. Vilmos császár (1888–1918) személyesen vett részt.
45. NOTTMEIER, Christian: Adolf von Harnack und die deutsche Politik 1890–1930. Eine biographische Studie zum Verhältnis von Protestantismus, Wissenschaft und Politik. Tübingen, Mohr Siebeck. 266–268. p.
46. Erlass betreffend die Befähigung zum wissenschaftlichen Bibliotheksdienst bei der Königlichen Bibliothek zu Berlin und den Königlichen Universitäts-Bibliotheken. = Centralblatt für gesamte Unterrichts-Verwaltung in Preussen, 54. 1912. Forrás: https://scripta.bbfb.de/viewer/image/985843438_0054/197/#topDocAnchor [2020. március 20.]
47. „...eine Professur für die Geschichte mittelalterlicher Handschriften und Bibliotheken. Das wäre schon vor zwanzig Jahren ein Fehler gewesen, bei den heutigen Verhältnissen aber des Buchwesens wäre es unverzeihlich.” Die Professur für Bibliothekswissenschaften gehört in den Kreis der nationalökonomischen Fächer, aber der geistes-wirtschaftlichen. Ihr Inhaber, der natürlich die Bibliothekstechnik und -kunde beherrschen muss – darauf ist das grösste Gewicht zu legen –, muss erstlich, um nur die wichtigsten Aufgaben zu nennen, die gesamte Statistik des Buchwesens überschauen; er muss die Bedingungen der Bücherproduktion kennen und in das Zeitschriften- und Zeitungswesen eingedrungen sein. Zweitens aber muss er das Volksbibliothekswesen studiert und sich Aufgaben des Volksbildungswesens, so weit es durch Bibliotheken aufzubauen und zu erhalten ist, klargemacht haben... Die Hebung des Bildungsstandes der ganzen Nation, die Überwindung überspannter parteipolitischer Gegensätze, die Unterdrückung parteipolitischer Kastenbildung, die Übermittlung der Schätze unserer klassischen Literatur und die Einführung in die echte populär-wissenschaftliche Literatur ist von hier aus zu erreichen, so weit sie sich erreichen

- lässt.” HARNACK, Adolf von: Die Professur für Bibliothekswissenschaften in Preussen. = Vossische Zeitung, 1921. 07. 27. 218–220. p. Az idézet nem az eredeti dokumentumból való, hanem Walther Umstätter tanulmányából: UMSTÄTTER, Walther: Bibliothekswissenschaft im Spannungsfeld von Bibliotheksgeschichte, Nationalökonomie des Geistes und Informatik. In: Hacker, Gerhard – Seela, Torsten (hrsg.): Bibliothek leben. Das deutsche Bibliothekswesen als Aufgabe für Wissenschaft und Politik. Festschrift für Engelbert Plasmann zum 70. Geburtstag. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2005. 50–52. p.
48. BUSH, Vannevar: Science – The endless frontier, 1945. Forrás: <http://www.nsf.gov/about/history/vbush1945.htm> [2020. március 20.]
49. WEINBERG, M. Alvin: Science, government, and information. The responsibilities of the technical community and the government in the transfer of information. 1963. Forrás: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED048894.pdf> [2020. március 20.]
50. „At the University of Berlin the most significant developments of the first century of Library Science were ignored.” BUCKLAND, Michael: i. m. 27. p.

Csik Tibor – egyetemi adjunktus az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetében és a Könyv és Nevelés című folyóirat főszerkesztője. Kutatási területe az ismeretszervezés, valamint a könyvtár- és információtudomány története. ORCID: 0000-0003-2061-1506